

ANNA ŻUK
Pomorski Uniwersytet Medyczny
w Szczecinie
ORCID: 0000-0001-5359-6627

DOI: 10.4467/12311960MN.24.033.20091

Aptekarstwo polskie w świetle ustawodawstwa w latach 1944–1989

Polish pharmacy in the light of legislation in the years 1944–1989

Summary

The nationalization of pharmacies in what was then Poland took place on the night of January 8–9, 1951, preceded by the enactment of the Act on the Acquisition of Pharmacies into State Ownership on January 8, 1951. The pharmacists, owners of private pharmacies, lost their pharmacies during nationalization, their property that had sometimes been built up over generations. The former owner was assigned a work order to another pharmacy. He could not refuse to work, since the penalties for obstructing the nationalization process and evading work were arrest and imprisonment. In addition to the loss of property, nationalized pharmacists and their families also suffered moral and intangible losses. Many pharmacists declined in health, dying within a few years with a sense of great injustice and harm. The nationalized pharmacists were left to fend for themselves, as on the same day, January 8, 1951, the abolition of the professional pharmacists' self-government took place under the Law on the Abolition of Pharmacy Chambers. This legal state of affairs continued for another 40 years, i.e. until 1991. But as early as 1987, the process of informal privatization of the pharmacy sector began. As a result of the process of privatization of pharmacies the former owners of pharmacies did not recover their property. In the early 1990s, the Supreme Audit Institution conducted an audit of the pharmacy privatization process, and in its report found numerous irregularities and a complete lack of transparency in the process. The audit found that the privatization process was "discretionary." The sale of pharmacies was conducted "quickly and discreetly." Instead of going to the rightful owners, the pharmacies went to people "with connections."

Słowa kluczowe: nacjonalizacja, prywatyzacja, apteki, samorząd aptekarski

Keywords: nationalization, privatization, pharmacies, pharmacy self-government

Wprowadzony 8 stycznia 1951 r. pakiet czterech ustaw¹ zaburzył porządek polskiego aptekarstwa, które było – po II wojnie światowej – odbudowywane na wzór przedwojenny. Odbudowywanie aptekarstwa rozpoczęło się już w lipcu 1944 r.² Aptekarze na mocy ustawy z 1939 r.³ tworzyli izby aptekarskie w większych miastach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. Do końca 1945 r. funkcjonowało w Polsce 14 okręgowych izb aptekarskich i Naczelna Izba Aptekarska w Warszawie⁴.

Władza komunistyczna dążyła w Polsce do socjalizacji każdej dziedziny życia społecznego i gospodarczego. W przypadku zawodu aptekarskiego dążenia te przejawiały się m.in. represjami wobec prywatnych właścicieli aptek (sfingowane procesy, represje finansowe, poniżanie aptekarzy w oczach społeczeństwa)⁵ i zmianą na polecenia Ministra Zdrowia składu Zarządu Naczelnej Izby Aptekarskiej w 1949 r.⁶ Kulminacją tych działań było przejęcie aptek na własność państwa oraz zniesienie izb aptekarskich 8 stycznia 1951 r.⁷ Taki stan prawny trwał 40 lat. Dopiero w 1991 r., po zmianach ustrojowych w Polsce, doszło do odrodzenia izb aptekarskich⁸ i umożliwiono aptekarzom wykupienie państwowych aptek⁹.

¹ Dnia 8 stycznia 1951 r. wprowadzono cztery ustawy, tj. ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność Państwa (Dz.U. z 1951 r. nr, 1 poz. 1) dalej ustawa o przejęciu aptek; ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o aptekach (Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 2) dalej ustawa o aptekach; ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o zniesieniu izb aptekarskich (Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 3) dalej ustawa o zniesieniu izb aptekarskich; ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o środkach farmaceutycznych i odurzających oraz artykułach sanitarnych (Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 4) dalej ustawa o środkach farmaceutycznych.

² N.N., *Samorząd aptekarski w Polsce Ludowej. Na marginesie 5-lecia działalności Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1949, nr 11–12, s. 421–457.

³ Ustawa z dnia 15.06.1939 r. o Izbach Aptekarskich, Dz.U. z 1939 r. nr 55, poz. 346, dalej ustawa o izbach aptekarskich 1939 r.

⁴ N.N., op. cit., s. 421–457.

⁵ A. Żuk, *Represje władzy ludowej wobec właścicieli prywatnych aptek w latach 1944–1950*, „Farmacja Polska” 2023, nr 5, s. 276–277.

⁶ N.N., *Nowe władze Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1949, nr 3, s. 109–110.

⁷ Ustawa o przejęciu aptek; ustawa o zniesieniu izb aptekarskich.

⁸ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich, Dz.U. z 1991 r. nr 41, poz. 179.

⁹ Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, Dz.U. z 1988 r. nr 41, poz. 324.

Celem pracy jest ukazanie aptekarstwa polskiego w świetle ustawodawstwa, które było wprowadzane w Polsce Ludowej w latach 1944–1951. Ukazujące się akty prawne stopniowo prowadziły do degradacji prywatnego aptekarstwa, czego kulminacją było przejęcie aptek pod zarząd państwa. Autorka ukaże również, w jaki sposób ustawodawstwo tworzone po zmianach ustrojowych w Polsce, tj. od roku 1989, prowadziło do odbudowy aptekarstwa.

Przygotowując publikację, autorka dokonała analizy aktów prawnych ukazujących się od 1944 r. Nie miała możliwości zapoznać się z dokumentami zawartymi w Archiwum Akt Nowych, ale zapoznała się zawartością Archiwum Akt Nowych, dlatego analiza dokumentów dotyczących izb aptekarskich, w szczególności Naczelnej Izby Aptekarskiej (dalej NIA), będzie przedmiotem kolejnej pracy. Do niniejszej pracy autorka korzystała z artykułów ukazujących się w czasopiśmie „Medycyna Nowożytna. Studia nad kulturą medyczną” i „Farmacja Polska” (które było wydawane od października 1945 r.), oficjalnym organie Naczelnej Izby Aptekarskiej, w którym były drukowane m.in. sprawozdania z obrad NIA. Po procesie nacjonalizacji aptek i likwidacji izb aptekarskich „Farmacja Polska” od stycznia 1951 r. (od numeru 1–2/1951) stała się czasopiśmie poświęconym zagadnieniom ideologicznym, naukowym i społeczno-zawodowym. Autorka zapoznała się również z cyklem książek „Najsłynniejsze polskie apteki”, poświęconym polskim aptekom. Autorami poszczególnych tomów są m.in.: K. Hanisz, A. Drygas, J. Majewski, A. Wróbel, B. Wodyński, B. Wachulec, W. Ślusarczyk. W większości tych publikacji opisujących losy poszczególnych aptek temat nacjonalizacji podejmowany był w sposób bardzo ogólny.

Izby aptekarskie

Polskie aptekarstwo było jednym z najszybciej odradzających się zawodów i dziedzin gospodarki po II wojnie światowej. Kształtowanie aptekarstwa w Polsce rozpoczęło się już w lipcu 1944 r., gdy w Lublinie utworzona została pierwsza Okręgowa Izba Aptekarska (OIA), drugą była OIA w Rzeszowie utworzona w październiku 1944 r.¹⁰ Okręgowe izby aptekarskie były tworzone stopniowo na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej na mocy ustawy z dnia 15 czerwca 1939 r. o Izbach Aptekarskich¹¹. Polscy aptekarze nie mogli utworzyć izb aptekarskich w 1939 r., ponieważ proces przygotowawczy do kształto-

¹⁰ N.N., *Samorząd aptekarski...*, op. cit., s. 421–457.

¹¹ Ustawa o izbach aptekarskich 1939 r.

wania samorządu zawodowego, dzięki uchwalonej ustawie, przerwał wybuch II wojny światowej.

W dniach 14–16 czerwca 1945 r. w Pierwszym Zjeździe Prezesów i Wiceprezesów Okręgowych Izb Aptekarskich w Warszawie udział wzięli przedstawiciele 11 istniejących wówczas okręgowych izb aptekarskich. Celem Zjazdu było powołanie Naczelnej Izby Aptekarskiej¹². W skład Pierwszego Zarządu Naczelnej Izby Aptekarskiej zostali powołani magistrowie farmacji: prezes prof. dr Bronisław Koskowski (Warszawa); wiceprezesi Roman Słowiński (Łódź), Edmund Szyszko (Warszawa); sekretarz St. Biele (Warszawa); skarbnik Piotr Andruski (Warszawa); członkowie Witold Głowacki (Poznań), Witold Łoborzewski (Lublin), Aleksander Włosiński (Częstochowa), Tadeusz Zając (Śląsk), Henryk Kowalewski (Bydgoszcz); zastępcy T. Haładewicz (Kraków), Edward Rachwał (Rzeszów), Marian Lutoński (Białystok), Wacław Kurkowski (Kielce). Komisję Rewizyjną stanowiło 5 aptekarzy, a sąd dyscyplinarny 10 aptekarzy¹³. Powstanie pierwszego samorządu zawodowego aptekarzy odbyło się na mocy ustawy z 1939 r.

Do końca 1945 r. utworzono w Polsce 14 okręgowych izb aptekarskich: w Lublinie, Warszawie, Krakowie, Katowicach, Poznaniu, Łodzi, Bydgoszczy, Gdańsku, Częstochowie, Rzeszowie, Białymstoku, Wrocławiu, Szczecinie i Olszynie¹⁴. Jednak rozporządzenie Ministra Zdrowia o utworzeniu okręgowych izb aptekarskich ukazało się dopiero 21 grudnia 1946 r.¹⁵, gdy od ponad roku funkcjonowały okręgowe izby aptekarskie utworzone samorzutnie z woli aptekarzy na mocy ustawy o Izbach Aptekarskich z 1939 r.

Pierwszym aktem prawnym dotyczącym izb aptekarskich wydanym przez władzę ludową było rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 lipca 1946 r. – Ordynacja wyborcza do rad okręgowych izb aptekarskich, zawierające aż 46 paragrafów i opisujące szczegółowo przebieg wyboru członków rad okręgowych izb aptekarskich¹⁶. Ciekawym był zapis mówiący, że: „Miejsce i datę wyborów ustala: a) w istniejących izbach – zarząd izby, b) w nowo ustanowionych izbach oraz

¹² N.N., *Samorząd aptekarski...*, op. cit., s. 421.

¹³ N.N., *Sprawozdanie z I-go Zjazdu Naczelnej Izby Aptekarskiej w dniach 14, 15 i 16 czerwca 1945 r. w Warszawie (ul. Chocimska 24)*, „Farmacja Polska” 1945, nr 1, s. 14–21.

¹⁴ N.N., *Samorząd aptekarski...*, op. cit., s. 421.

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 21.12.1946 r. o utworzeniu okręgowych izb aptekarskich, Dz.U. z 1947 r. nr 3, poz. 16.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13.07.1946 r. – Ordynacja wyborcza do rad okręgowych izb aptekarskich, Dz.U. z 1946 r. nr 36, poz. 224.

w razie rozwiązania rady przez Ministra Zdrowia [...] – komisarz”¹⁷. Natomiast dekret z dnia 8 listopada 1946 r. o organizacji samorządu zawodowego lekarskiego, lekarsko-dentystycznego i aptekarskiego mówił, że „Minister Zdrowia [...] powoła tymczasowe organy izb [...] aptekarskich, a w szczególności rady naczelne i okręgowe oraz ich zarządy, a na wniosek rad komisje rewizyjne i sądy dyscyplinarne”¹⁸. Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej miał wówczas uprawnienia do wydawania dekretów z mocą ustawy¹⁹, dlatego dekret dotyczący organizacji samorządu zawodowego miał moc ustawy.

Na mocy tego dekretu Minister Zdrowia miał w ciągu dwóch lat wyznaczyć termin pierwszych wyborów do organów samorządu aptekarskiego. Zwrócić należy uwagę na datę wprowadzenia tego dekretu, tj. 8 listopada 1946 r., ponieważ utworzenie Naczelnej Izby Aptekarskiej i pierwsze wybory nastąpiły w czerwcu 1945 r. Dekret dawał Ministrowi Zdrowia możliwość odwołania dotychczasowych organów izb. Minister Zdrowia dr med. T. Michejda skorzystał z tego prawa i w sierpniu 1948 r. powołał nowe rady i zarządy okręgowych izb aptekarskich²⁰, a 26 lutego 1949 r. wystosował pismo do Prezesa Naczelnej Izby Aptekarskiej, mgr. farm. E. Szyszko, informując Prezesa o powołaniu nowych członków Naczelnej Izby Aptekarskiej i jej Zarządu²¹. Prezesem Zarządu Naczelnej Izby Aptekarskiej powołanej przez Ministra Zdrowia został Józef Wierzbicki, wiceprezesami Ludwik Langer i Jan Reczyński, sekretarzem Piotr Andruski, skarbnikiem Stanisław Biele, a członkami Zarządu magistrowie farmacji: Józef Dmowski (Lublin), Jan Macherski (Katowice), Maria Pilawska (Bydgoszcz), Tadeusz Szewczyk (Kraków), Edmund Szyszko (Warszawa)²². Nowy Zarząd 20 marca 1949 r. zwołał V Walny Zjazd Naczelnej Izby Aptekarskiej w Warszawie²³, podczas którego zaprezentowano nową deklarację ideową, nazwaną „Rezolucją w sprawie wytycznych postępowania dla zawodu farmaceutycznego”²⁴. Treść tej rezolucji zawierała wezwa-

¹⁷ Ibidem, § 4 ust. 1.

¹⁸ Dekret z dnia 8.11.1946 r. o organizacji samorządu zawodowego lekarskiego, lekarsko-dentystycznego i aptekarskiego, Dz.U. z 1946 r. nr 64, poz. 354, art. 1.

¹⁹ Ustawa Krajowej Rady Narodowej z dnia 3.01.1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy.

²⁰ N.N., *Nowe władze izb aptekarskich*, „Farmacja Polska” 1948, nr 10, s. 435–437.

²¹ N.N., *Nowe władze Naczelnej Izby Aptekarskiej...*, op. cit., s. 109–110.

²² Ibidem.

²³ N.N., *Piąty Walny Zjazd Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1949, nr 4, s. 124–126.

²⁴ N.N., *Rezolucja w sprawie wytycznych postępowania dla zawodu farmaceutycznego*, „Farmacja Polska” 1949, nr 4, s. 126–127.

nie skierowane do całego zawodu „do wspólnego marszu ku ideałowi Polski Socjalistycznej”, oraz że „koncepcja samorządu aptekarskiego i izb aptekarskich [...] jest celowa i może być cennym instrumentem w realizacji zamierzeń idei marksistowsko-leninowskiej”. Podsumowaniem deklaracji było stwierdzenie, że „gdy cel zostanie osiągnięty otrzymamy [...] świadomość, iż zawód nasz przyłożył swą cegiełkę do budowy tego wielkiego gmachu, któremu na imię Polska Ludowa i Socjalistyczna”²⁵. Znacznie różniła się ona od deklaracji ideowo-programowej zawodu farmaceutycznego uchwalonej w marcu 1946 r. podczas plenarnego posiedzenia NIA. Pierwsza deklaracja uchwalona została przez Zarząd NIA wybrany głosami aptekarzy i prezentowała treści „szczerą i odpowiedzialną pracę w służbie zdrowia [...] zawód [...] spełniać będzie [...], bo jako zawód wolny tym więcej czuje się w obowiązku wnieść [...] pracę i wiedzę w dzieło odbudowy zdrowotności publicznej w Polsce”²⁶.

W 1946 r. aptekarze uważali się jeszcze za zawód wolny, mający za zadanie pracować na rzecz zdrowia społeczeństwa. Jednak ukażące się w kolejnych latach przepisy powodowały stopniowe zniewolenie zawodu, czego przykładem była zmiana Zarządu NIA mająca na celu ułatwienie skierowania zawodu aptekarskiego ku ideom komunistycznym, co zostało przedstawione w nowej deklaracji ideowej uchwalonej w niecały miesiąc po powołaniu nowych władz w NIA. Ograniczanie wolności zawodu aptekarskiego zakończyło się w 1951 r. przejściem aptek pod zarząd państwowy i likwidacją samorządu zawodowego.

Kolejnym aktem wykonawczym do ustawy o izbach aptekarskich z 1939 r. było rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 lipca 1946 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości o sądach i o postępowaniu dyscyplinarnym Izb Aptekarskich²⁷, w którym szczegółowo zostały opisane zasady przeprowadzania postępowania dyscyplinarnego wobec aptekarzy i określono, że „członkowie izb aptekarskich są obowiązani przestrzegać zasad etyki, godnie zachowywać się i sumiennie wykonywać swoje obowiązki zawodowe”²⁸.

²⁵ Ibidem, s. 127.

²⁶ N.N., *Deklaracja ideowo-programowa zawodu farmaceutycznego uchwalona na plenarnym posiedzeniu Zarządu Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1946, nr 5, s. 151.

²⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26.07.1946 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości o sądach i o postępowaniu dyscyplinarnym Izb Aptekarskich, Dz.U. z 1946 r. nr 45, poz. 261.

²⁸ Ibidem, § 2.

Mając takie narzędzie prawne, władza wykorzystywała organy samorządu zawodowego do karania aptekarzy. Jednym z pierwszych przykładów była groźba kary za „brak odpowiedniej dbałości w zaopatrzeniu się w leki” wystosowana przez Naczelną Izbę Aptekarską wobec aptekarzy, którzy nie zaopatrywali należycie swoich aptek w leki i produkty wytwarzane przez Centralę Handlową Farmaceutyczno-Sanitarną „Centrosan” oraz nie propagowali wobec klientów aptek „wyrobów państwowego przemysłu farmaceutycznego”²⁹.

W 1949 r. podwyższono również grzywny nakładane przez Sądy Dyscyplinarne izb aptekarskich ustawą z dnia 7 kwietnia 1949 r. o podwyższeniu i zmianie przeznaczenia grzywien nakładanych przez sądy dyscyplinarne izb lekarskich, lekarsko-dentystycznych i aptekarskich. Wysokość kary grzywny zmieniono z 500 zł na 500 000 zł. Zmianie uległo również przeznaczenie grzywien na „stypendia bezwrotne dla młodzieży, studiującej na wydziałach farmaceutycznych szkół akademickich”³⁰.

Grzywna nakładana na aptekarzy w roku 1939 wynosiła 500 zł. Dla przykładu w 1935 r. przeciętne zarobki miesięczne pracowników umysłowych objętych ubezpieczeniem emerytalnym w ZUS wynosiły dla mężczyzn 280,50 zł, a dla kobiet 170,80 zł³¹, a 1 kg chleba żytniego pytłowego w marcu 1939 r. kosztował 0,30 zł³². Natomiast w roku 1949 grzywna wzrosła do wysokości 500 000 zł, dla porównania magister farmacji pracujący w społecznym zakładzie służby zdrowia zarabiał w 1949 r. między 22 800 zł a 28 000 zł³³, a cena 1 kg chleba żytniego w grudniu 1948 r. wynosiła średnio 35 zł (ceny handlu państwowego, spółdzielczego i prywatnego)³⁴.

Wzrost wysokości grzywny w 1949 r. był nieporównywalnie wysoki do pensji. Grzywna przewidziana dla aptekarzy w roku 1939 była wielkości około dwukrotnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników umysłowych, natomiast w roku 1949 grzywna była rzędu około

²⁹ N.N., *Współpraca Naczelnej Izby Aptekarskiej z „Centrosanem”*, „Farmacja Polska” 1949, nr 4, s. 143–144.

³⁰ Ustawa z dnia 7.04.1949 r. o podwyższeniu i zmianie przeznaczenia grzywien nakładanych przez sądy dyscyplinarne izb lekarskich, lekarsko-dentystycznych i aptekarskich, Dz.U. z 1949 r. nr 25, poz. 176.

³¹ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1939, s. 276.

³² *Ibidem*, s. 254.

³³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19.02.1949 r. w sprawie uposażenia pracowników zatrudnionych w społecznych zakładach służby zdrowia, Dz.U. z 1949 r. nr 14, poz. 88.

³⁴ *Rocznik Statystyczny 1949*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1950, s. 111.

dwudziestokrotnego miesięcznego wynagrodzenia magistrów farmacji. Za kwotę grzywny w 1939 r. można było zakupić 1666 kg chleba, a w 1949 r. 14 285 kg chleba. Taki wzrost wysokości grzywny był elementem celowych działań wymierzonych w aptekarzy posiadających prywatne apteki i miał zastraszyć środowisko aptekarzy oraz doprowadzić apteki do bankructwa.

Naczelna Izba Aptekarska oraz okręgowe izby aptekarskie po wypełnieniu swojego obowiązku, tj. radykalnego zwrotu ideologicznego w kierunku głębokiego socjalizmu, ściślejszej współpracy z władzą ludową i szerzeniu ideologii socjalistycznej wśród farmaceutów, zostały zlikwidowane w nocy z 8 na 9 stycznia 1951 r. na mocy ustawy o zniesieniu izb aptekarskich. Majątek izb aptekarskich przeszedł na własność Skarbu Państwa³⁵.

Od dnia 8 stycznia 1951 r. izby aptekarskie stały się dla władzy ludowej zbędne, ponieważ samorząd zawodowy w swoich założeniach miał ochronę aptekarzy, a w tym dniu doszło również do nacjonalizacji aptek. Dlatego izby aptekarskie zostały zlikwidowane, a aptekarze pozostawieni bez pomocy samorządu.

Izby aptekarskie odbudowały się dopiero po 40 latach, tj. w 1991 r., gdy ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich umożliwiła ponowne powołanie samorządu zawodowego aptekarzy³⁶.

Nacjonalizacja

Nacjonalizacja, czyli upaństwowienie prywatnych aptek, w Polsce odbyło się w nocy z 8 na 9 stycznia 1951 r. na mocy ustawy z dnia 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność Państwa³⁷, co połączone zostało z likwidacją samorządu zawodowego aptekarzy³⁸ (ustawa o przejęciu aptek na własność Państwa do dziś nie została uchylona, status aktu prawnego „obowiązujący”)³⁹.

Przejęcie aptek na własność państwa poprzedzone było wieloletnimi (od 1945 r.) represjami, które władza ludowa stosowała wobec aptekarzy – właścicieli prywatnych aptek. Początkowo represje najczęściej polegały na podawaniu do publicznej wiadomości informacji szkalujących aptekarzy. Z czasem represje zyskiwały na sile i obejmowały

³⁵ Ustawa o zniesieniu izb aptekarskich.

³⁶ Ustawa z dnia 19.04.1991 r. o izbach aptekarskich, Dz.U. z 1991 r. nr 41, poz. 179, dalej ustawa o izbach aptekarskich 1991 r.

³⁷ Ustawa o przejęciu aptek.

³⁸ Ustawa o zniesieniu izb aptekarskich.

³⁹ Dostępny w Internecie: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19510010001> [dostęp: 21.10.2023].

mowały m.in. problemy z zapewnieniem personelu fachowego w aptekach i zaopatrzenia aptek w leki; nadmierne obciążenia finansowe aptek i nakładanie na apteki domiarów na podatek dochodowy; represje wobec właścicieli prywatnych aptek przez prowadzenie sfingowanych procesów, w których aptekarze byli skazywani. Te wszystkie stopniowe działania władzy ludowej przygotowały grunt pod przeprowadzenie nacjonalizacji aptek⁴⁰.

Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność Państwa zawierała zapis: „apteki, które nie stanowią własności Państwa, podlegają przejęciu na własność Państwa”. Właściciele aptek na mocy ustawy zostali zobowiązani do objęcia pracy w aptece na stanowisku wyznaczonym im przez zarządcę państwowego⁴¹. W przypadku aptek mieszczących się w dużych miastach, jak np. Warszawa, Kraków, często to „nowe” miejsce pracy dla byłego już właściciela apteki znajdowało się w innej aptece. Taki los spotkał również personel Apteki Rektorskiej w Zamościu, której właścicielem do czasu nacjonalizacji był prowizor farmacji Feliks Łaganowski⁴². Po upaństwowieniu apteki jej kierownikiem został mgr farm. Bolesław Rymgayłło, przeniesiony z apteki przy ul. Lubelskiej 2, w której jego miejsce zajął mgr Tadeusz Tomaszewski⁴³.

W nocy z 8 na 9 stycznia 1951 r. do aptek weszły komisje 3-osobowe, które dokonały przejęcia aptek pod zarząd państwowy. Komisje podczas przejęcia aptek spisywały protokoły, zawierające informacje o ilości gotówki w kasie oraz przejmowały spis remanentu towarowego i spis inwentarza, dokonany 31 grudnia 1950 r. W protokole wpisywane było również nazwisko tymczasowego kierownika apteki, którym często zostawał jej, były już, właściciel lub dzierżawca⁴⁴.

Dyrektor Departamentu Zaopatrzenia i Farmacji w Ministerstwie Zdrowia dr I. Kellner wystosował 9 stycznia 1951 r. pismo do „Wszystkich Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych”, z poleceniem przekazania wytycznych dla „wszystkich kierowników i pracowników aptek przejętych z dniem dzisiejszym pod zarząd państwowy”, w którym

⁴⁰ A. Żuk, op. cit., s. 269–280; S. Lipski, *Prowizor farmacji Bolesław Lipski i jego apteka. Wspomnienia syna, część II dokończenie*, „Magazyn Historyczny Medycyny i Farmacji” 1994, nr 2, s. 7–8; A. Chodkowska, *Odradzanie się prywatnych aptek warszawskich (1945–1951)*, „Farmacja Polska” 2000, nr 24, s. 1171–1178.

⁴¹ Ustawa o przejęciu aptek, art. 1 ust. 1.

⁴² A. Wróbel, *Apteka Rektorska w Zamościu*, Łódź 2007, s. 72.

⁴³ *Ibidem*, s. 82.

⁴⁴ *Protokół przejęcia pod zarząd państwowy apteki Bolesława Lipskiego – źródło archiwum prywatne członków Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i wytwórni Farmaceutycznych oraz ich Rodzin „APTEKARZE”*.

pisał m.in., że „Osoby, które będą przeszkadzać w przejęciu aptek pod zarząd państwowy oraz osoby, które popełnią przestępstwo wobec majątku państwowego, będą ścigane z całą surowością”⁴⁵.

Kary i sankcje, o których była mowa w piśmie, zgodnie z zapisami ustawy o przejęciu aptek na własność Państwa, były karami więzienia, aresztu i grzywny. Za usuwanie, ukrywanie lub uszkodzenie majątku przewidziana była kara więzienia do lat pięciu i grzywny lub jedna z tych kar, a za samowolne opuszczenie stanowiska pracy lub odmówienia podjęcia pracy kara aresztu do sześciu miesięcy i grzywny do 7500 zł albo jedna z tych kar⁴⁶. Kary, którymi grożono aptekarzom, były niezwykle surowe, co m.in. wpływało na zachowanie aptekarzy, którzy osłabieni psychicznie wcześniejszymi represjami nie mieli siły przeciwstawić się władzy ludowej.

Rozporządzenie wykonawcze do ustawy dotyczące zasad i trybu postępowania w zakresie przejmowania aptek na własność Państwa ukazało się dopiero 16 kwietnia 1951 r., wzywając kierowników aptek przejętych na własność państwa o przedstawienie spisu majątku podlegającego przejęciu. Spis ten obejmował wszystkie składniki majątkowe apteki, zapas gotówki w kasie i na kontach bankowych, znajdujące się poza apteką urządzenia, wyposażenie apteki i towary oraz nabyte patenty, licencje, znaki towarowe i użytkowe⁴⁷.

Apteki miały przechodzić na własność państwa na podstawie orzeczenia Ministra Zdrowia⁴⁸ ogłoszonego w Monitorze Polskim⁴⁹, o czym mówiła ustawa i rozporządzenie z 1951 r., a nowelizacja rozporządzenia z roku 1956 wskazywała, że orzeczenie miało być ogłoszone przez wywieszenie na okres miesiąca w lokalu prezydium wojewódzkiej rady narodowej i miało ustalać termin, od którego apteka przechodziła na własność państwa⁵⁰.

⁴⁵ Pismo dr I. Kelnera, Dyrektora Departamentu Zaopatrzenia i Farmacji w Ministerstwie Zdrowia, z dnia 9.01.1951 r. do Wszystkich Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych, <https://niezломni.com/jak-aptekarz-zostal-kulakiem-dramatyczne-obrazki-podczas-upanstwowienia-oddawac-klucze-bo-to-wszystko-juz-nasze/> [dostęp: 21.10.2023].

⁴⁶ Ustawa o przejęciu aptek.

⁴⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 16.04.1951 r. w sprawie zasad i trybu postępowania w zakresie przejmowania aptek na własność Państwa, Dz.U. z 1951 r. nr 23, poz. 182, dalej rozporządzenie w sprawie zasad przejmowania aptek.

⁴⁸ Ustawa o przejęciu aptek.

⁴⁹ Rozporządzenie w sprawie zasad przejmowania aptek.

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 30.04.1956 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 16 kwietnia 1951 r. w sprawie zasad i trybu postępowania w zakresie przejmowania aptek na własność Państwa, Dz.U. z 1956 r. nr 13, poz. 67, „Orzeczenie to ustala termin, od którego apteka przechodzi na własność Państwa”.

Jednak orzeczenie Ministra Zdrowia ustalające termin, od którego każda przejęta apteka przechodziła na własność państwa, nigdy nie zostało ogłoszone. Ten fakt stanowił podstawę do ubiegania się na początku lat dwutysięcznych przez aptekarzy, byłych właścicieli aptek i ich rodzin od Skarbu Państwa o zapłatę tytułem zwrotu bezpodstawnego wzbogacenia się w postaci przejętej apteki.

W uzasadnieniu wyroków na początku lat dwutysięcznych sądy, m.in. Sąd Apelacyjny w Warszawie i Sąd Najwyższy, pisały, że „Minister Zdrowia (przyp. aut.) bezprawnie nie wydał wymaganego prawem orzeczenia i w nieskończoność, bez zamiaru zakończenia prowadził postępowanie administracyjne, nie dopuszczając do dokonania rozliczenia pożytków”⁵¹, oraz że „Z dniem 1 stycznia 1990 r. ustał czyn bezprawny polegający na zaniechaniu wydania przez Ministra Zdrowia orzeczenia o przejęciu apteki na własność Skarbu Państwa i od tej daty powstał obowiązek zwrotu apteki [...]. Po dniu 8 marca 1958 r. Skarb Państwa był bezpodstawnie wzbogacony kosztem byłych właścicieli aptek odnośnie do pobierania pożytków z apteki, gdyż brak było podstawy prawnej do pobierania przez Skarb Państwa pożytków w ramach wykonywanego zarządu państwowego”⁵².

Jednak sądy III Rzeczypospolitej w wyrokach wskazywały, że roszczenia z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia dotyczące zwrotu równowartości aptek uległy przedawnieniu z dniem 1 stycznia 2000 r.⁵³, dlatego wielu prawowitych właścicieli aptek nie odzyskało swojego majątku, ponieważ procesy prowadzone były po tej dacie. Powodem braku wcześniejszego wytaczania prywatnych pozwów przez byłych właścicieli aptek wobec Skarbu Państwa był m.in. wielki patriotyzm aptekarzy, którzy uważali, że państwo polskie nie pozostawi ich, czyli swoich obywateli, bez naprawienia krzywdy. Niestety większość z nich czeka do dziś, aż państwo polskie na mocy ustaw umożliwi zwrot majątku potomkom prawowitych właścicieli po nielegalnie zabranych aptekach w 1951 r.

⁵¹ Wyrok Sądu Najwyższego, sygn. akt I CSK 222/06 z dn. 10.11.2006, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/i%20csk%20222-06-1.pdf> [dostęp: 21.10.2023].

⁵² Wyrok Sądu Apelacyjnego, sygn. akt I ACa 772/15 z dn. 3.03.2016, [https://orzeczenia.waw.sa.gov.pl/content.pdf/\\$002fneurocourt\\$002fpublished\\$002f15\\$002f450000\\$002f0000503\\$002fACa\\$002f2015\\$002f000772\\$002f154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001-publ.xml?t:ac=\\$N/154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001](https://orzeczenia.waw.sa.gov.pl/content.pdf/$002fneurocourt$002fpublished$002f15$002f450000$002f0000503$002fACa$002f2015$002f000772$002f154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001-publ.xml?t:ac=$N/154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001) [dostęp: 21.10.2023].

⁵³ Ibidem.

Zaopatrzenie dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek

Aktem wykonawczym do ustawy z dnia 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność Państwa było rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa⁵⁴ oraz ukazujące się nowelizacje w latach 1953⁵⁵, 1957⁵⁶, 1958⁵⁷.

Zaopatrzenie, czyli renta pieniężna oraz świadczenia z zakresu opieki leczniczej, na mocy tego rozporządzenia przysługiwało byłym właścicielom i dzierżawcom aptek przejętych przez państwo, jeżeli byli oni niezdolni do zarobkowania w dniu 8 stycznia 1951 r. Niezdolność do zarobkowania miała być określona według przepisów o powszechnym ubezpieczeniu emerytalnym. Zaopatrzenie to przysługiwało także współwłaścicielom i współdzierżawcom aptek, których udział we własności bądź dzierżawie wynosił co najmniej 50%.

Wysokość renty została ustalona na poziomie 135 zł miesięcznie dla osób, które nie posiadały majątku i źródeł przychodu, a dla innych osób 90 zł miesięcznie. Dla farmaceutów renta została zwiększona o dodatek w wysokości 15 zł, jeżeli samodzielnie kierowali apteką przez czas do 10 lat. Jeżeli czas kierowania apteką wynosił do 20 lat, to dodatek wynosił 30 zł, natomiast jeżeli osoby kierowały apteką przez dłuższy czas, to dodatek wynosił 45 zł miesięcznie⁵⁸. Wdowom i sierotom oraz dzieciom aptekarzy również przyznane zostały świadczenia, takie jakie przysługiwały dzieciom, wdowom i sierotom emerytów państwowych.

Wysokość renty była rewaloryzowana za pomocą kolejnych nowelizacji rozporządzenia. W roku 1953 renta wynosiła odpowiednio 185 zł i 123 zł wraz z dodatkiem dla farmaceutów w wysokości, odpowiednio,

⁵⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22.03.1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1952 r. nr 15, poz. 92].

⁵⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17.01.1953 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 22.03.1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1953 r. nr 8, poz. 22.

⁵⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5.01.1957 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1957 r. nr 3, poz. 12.

⁵⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18.07.1958 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa oraz członków ich rodzin, Dz.U. z 1958 r. nr 47, poz. 231.

⁵⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22.03.1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1952 r. nr 15, poz. 92.

21 zł, 41 zł i 62 zł⁵⁹. W roku 1957 ujednociono wysokość renty do kwoty 260 zł⁶⁰. Renta wypłacana byłym właścicielom aptek niezdolnym do pracy stanowiła około 1/4 ówczesnej średniej miesięcznej pensji, która w roku 1951 wynosiła 551 zł, a w 1955 r. – 1071 zł⁶¹. Na koniec 1954 r. za 1 kg chleba żytniego płacono 3 zł, a za 1 kg kiełbasy zwyczajnej 26 zł⁶².

Uposażenie aptekarzy

Dnia 8 stycznia 1951 r. weszła w życie jeszcze jedna ustawa zmieniająca polskie aptekarstwo, tj. ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o aptekach, w której zapisano, że „apteki [...] są zakładami społecznymi służby zdrowia” oraz, że „apteki otwarte mogą być prowadzone wyłącznie przez jednostki gospodarki uspołecznionej w ramach sieci (planu rozmieszczenia) ustalonej przez Ministra Zdrowia”⁶³, co było uzupełnieniem zapisów ustawy o przejęciu aptek na własność Państwa⁶⁴.

Aktem wykonawczym do ustawy o aptekach było rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 1956 r. w sprawie wynagrodzenia pracowników farmaceutycznych oraz wynagrodzenia pracowników zatrudnionych w aptekach otwartych⁶⁵, określające wynagrodzenie magistrów farmacji, prowizorów farmacji, aptekarzy aprobowanych, pomocników aptekarskich, asystentów aptecznych, techników farmaceutycznych, techników aptecznych (pracowników farmaceutycznych), opisywaczy, starszych księgowych, księgowych, kasjerek, faszowaczek i pomocniczych sił fizycznych zatrudnionych w aptekach otwartych⁶⁶.

Rozporządzenie określiło pensję magistra farmacji, prowizora farmacji i aptekarza aprobowanego na poziomie od 950 zł do 1650 zł,

⁵⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17.01.1953 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1953 r. nr 8, poz. 22.

⁶⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5.01.1957 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1957 r. nr 3, poz. 12.

⁶¹ M. Żukowski, *Finansowe i ideologiczne znaczenie składek członkowskich w partiach komunistycznych (Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego i Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)*, „Dzieje Najnowsze” 2015, XLVII, s. 89–122.

⁶² *Rocznik statystyczny 1956*, Warszawa 1956, s. 230.

⁶³ Ustawa o aptekach.

⁶⁴ Ustawa o przejęciu aptek.

⁶⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18.06.1956 r. w sprawie wynagrodzenia pracowników farmaceutycznych oraz wynagrodzenia pracowników zatrudnionych w aptekach otwartych, Dz.U. z 1956 r. nr 27, poz. 124.

⁶⁶ *Ibidem*.

w zależności od stażu pracy. Za posiadanie stopnia doktora nauk przy- służywał magistrum farmacji dodatek miesięczny w wysokości 600 zł, a za stopień kandydata nauk dodatek w wysokości 300 zł miesięcznie. Kierownik apteki społecznej lub kolejowej również otrzymywał dodatek do pensji, którego wysokość uzależniona była od liczby wykony- wanych w ciągu roku leków recepturowych. Dodatek wynosił od 200 do 400 zł miesięcznie, a dla zastępcy kierownika apteki społecznej lub kolejowej – 150–200 zł miesięcznie. Pracownicy aptek otrzymywa- li miesięczne wynagrodzenie w podanej wysokości, jeżeli pracowali 42 godziny tygodniowo (pełen etat)⁶⁷. Porównując, na koniec 1955 r. cena 1 kg kiełbasy zwyczajnej wynosiła 26 zł⁶⁸, lekarze od 1954 r. za- rabiali od 900 zł do 1650 zł w zależności od stażu pracy⁶⁹, a średnia miesięczna pensja w 1955 r. wynosiła 1071 zł⁷⁰.

W latach 1953–1958 średniorocznie 169 farmaceutów kończących studia rozpoczynało pracę w aptekach otwartych. W Polsce było wów- czas 7469 farmaceutów⁷¹.

Nacjonalizacja aptek spowodowała, że została określona wielkość wynagrodzenia dla farmaceutów i przedstawicieli innych zawodów pracujących w aptekach otwartych. Przed procesem nacjonalizacji farmaceuci pracujący w aptekach otwartych prowadzonych przez prywatnych właścicieli (aptekarzy) otrzymywali wynagrodzenie w wysokości zgodnej z zasadami rynkowymi, natomiast farmaceu- ci-właściciele aptek czerpali dochód z przedsiębiorstwa, jakim była apteka.

W 1949 r., przed upaństwowieniem aptek, określono uposażenie dla farmaceutów pracujących w zakładach społecznych służby zdro- wia. Kierownik apteki zakładowej otrzymywał pensję w wysokości od 22 800 zł do 31 600 zł, a magister (prowizor) farmacji pensje w wy- sokości od 22 800 zł do 28 000 zł, dla porównania ordynator zarabiał od 22 800 zł do 31 600 zł, a lekarz od 22 800 zł do 28 000 zł, dyrektor szpitala zarabiał od 31 600 zł do 35 000 zł⁷².

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ *Rocznik statystyczny 1956*, op. cit., s. 230.

⁶⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26.10.1954 r. w sprawie uposażenia leka- rzy i lekarzy dentyków, Dz.U. z 1954 r. nr 48, poz. 229.

⁷⁰ M. Żukowski, op. cit., s. 105.

⁷¹ A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejo- wym. Studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej*, Gdańsk 1995, s. 189.

⁷² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19.0.1949 r. w sprawie uposażenia pra- cowników zatrudnionych w społecznych zakładach służby zdrowia, Dz.U. z 1949 r. nr 14, poz. 88.

W latach 1956–1978 następowała rewaloryzacja pensji wypłacanej aptekarzom. Ukazywały się kolejne rozporządzenia Ministra Zdrowia zmieniające uposażenie dla farmaceutów. W roku 1978 ukazało się rozporządzenie określające uposażenie pracowników medycznych i innych pracowników działalności podstawowej, pracowników technicznych, ekonomicznych i administracyjnych oraz pracowników gospodarczych i pracowników obsługi. W rozporządzeniu wymienione były różne dodatki, które przysługiwały pracownikom. Utrzymany był dodatek za posiadanie stopnia naukowego doktora w wysokości 300 zł miesięcznie i doktora habilitowanego wysokości 600 zł miesięcznie. Jednak był to mniejszy dodatek niż wypłacany w roku 1956.

Kierownikowi apteki szpitalnej, nieprodukującej płynów infuzyjnych, w 1978 r. przysługiwała pensja w wysokości od 3300 zł do 5200 zł. Dyrektor szpitala zarabiał, w zależności od liczby pracowników zatrudnionych w placówce, od 5500 zł do 8200 zł, natomiast ordynator oddziału, w zależności od liczby osób zatrudnionych w oddziale, zarabiał od 3700 zł do 5500 zł. Kierownik apteki otwartej otrzymywał uposażenie w wysokości 5500 zł, a farmaceuta zatrudniony na stanowisku starszego asystenta 5500 zł, asystenta 4700 zł⁷³. Dla ukazania siły nabywczej – w roku 1977 średnia pensja miesięczna wynosiła 4596 zł.

W roku 1975 w Polsce pracowało 14 496 farmaceutów, co było dowodem na realizację planu władzy, zakładającego podwojenie liczby farmaceutów na przestrzeni lat 1958–1975⁷⁴. Zachętą do studiowania na kierunku farmacja mogła być wysokość pensji dla farmaceutów pracujących w aptekach otwartych, oficjalnie kształtująca się na poziomie pensji lekarzy i średniej pensji miesięcznej.

Dane dotyczące wysokości pensji pracowników służby zdrowia, wskazywane w oficjalnych dokumentach, nie odzwierciedlały realnej wysokości zarobków, które obejmowały różne dodatki, m.in. za pełnienie dyżurów przez lekarzy. Powodowało to w rzeczywistości różnicowanie wysokości pensji między farmaceutami a lekarzami.

Uchylenie ustaw z dnia 8 stycznia 1951 r.

Trzy z czterech ustaw uchwalonych 8 stycznia 1951 r., tj. ustawa o aptekach, ustawa o zniesieniu izb aptekarskich i ustawa o środkach

⁷³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27.11.1978 r. w sprawie uposażenia pracowników zakładów społecznych służby zdrowia, zakładów pomocy społecznej i zakładów rehabilitacji zawodowej inwalidów, Dz.U. z 1978 r. nr 28, poz. 120.

⁷⁴ A. Drygas, op. cit., s. 189.

farmaceutycznych i odurzających oraz artykułach sanitarnych zostały uchylone dopiero pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX w.

Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność Państwa, zgodnie z informacjami zawartymi w Internetowym Systemie Aktów Pranych, nadal obowiązuje⁷⁵.

Natomiast ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o aptekach, z wyjątkiem artykułów 4 i 6 oraz ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o środkach farmaceutycznych i odurzających oraz artykułach sanitarnych zostały uchylone w 1987 r. ustawą z dnia 28 stycznia 1987 r. o środkach farmaceutycznych, artykułach sanitarnych i aptekach⁷⁶, która utrzymywała, że apteki są zakładami społecznej służby zdrowia lub jednostkami organizacyjnymi takich zakładów oraz że apteki otwarte mogą być prowadzone wyłącznie przez państwowe jednostki organizacyjne⁷⁷. Dopiero ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich umożliwiła uchylenie artykułów 4 i 6 ustawy z dnia 8 stycznia 1951 r. o aptekach, jednocześnie powodując, że ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o zniesieniu izb aptekarskich została uznana za uchyloną⁷⁸. Oznacza to, że w Polsce przez 40 lat, tj. w latach 1951–1991, nie funkcjonował aptekarski samorząd zawodowy, farmaceuci pozbawieni byli ochrony, jaką gwarantuje samorząd, i wobec wszystkich działań władzy ludowej pozostawali bezsilni.

Prywatyzacja aptek

Od 1 stycznia 1989 r. możliwa była prywatyzacja aptek na mocy ustawy z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, która mówiła, że „uzyskania koncesji wymaga podjęcie działalności gospodarczej w zakresie: [...] 4) wytwarzania środków farmaceutycznych, odurzających i psychotropowych, artykułów sanitarnych oraz substancji trujących, [...] 8) prowadzenia aptek [...]”⁷⁹.

Farmaceuci, którzy stali się właścicielami aptek, hurtowni farmaceutycznych czy firm farmaceutycznych, osiągnęli bardzo wysoki poziom dochodów, znaczenie różniący się od farmaceutów pracu-

⁷⁵ <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19510010001> [dostęp: 20.12.2023].

⁷⁶ Ustawa z dnia 28.01.1987 r. o środkach farmaceutycznych, artykułach sanitarnych i aptekach, Dz.U. z 1987 r. nr 3, poz. 19.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ustawa z dnia 19.04.1991 roku o izbach aptekarskich, Dz.U. z 1991 r. nr 41, poz. 179.

⁷⁹ Ustawa z dnia 23.12.1988 r. o działalności gospodarczej Dz.U. z 1988 r. nr 41, poz. 324, art. 11, dalej ustawa o działalności gospodarczej.

jących na etacie w aptekach, hurtowniach czy firmach farmaceutycznych⁸⁰.

Z dzisiejszej perspektywy wiemy, że proces prywatyzacji aptek przebiegał w sposób nieprawidłowy. Już w 1990 r. Najwyższa Izba Kontroli (NIK) przeprowadziła kontrolę w związku z „żywiolową reprivatyzacją aptek”, która wykazała liczne nieprawidłowości i całkowitą nietransparentność procesu, uznając go za proces „uznaniowy”⁸¹. NIK w raporcie z listopada 1990 r. wskazywała, że ustawa o działalności gospodarczej z 1988 r. znosiła monopol państwa na prowadzenie aptek, jednak nie dawała podstaw prawnych do sprzedaży prywatnym osobom istniejących aptek. Taka możliwość sprzedaży powstała dopiero w 1990 r. na mocy ustawy o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych⁸².

Sprawę prywatyzacji aptek w podobny sposób opisywał w 1995 r. w rozprawie habilitacyjnej Aleksander Drygas, pisząc, że Przedsiębiorstwa Państwowe Zaopatrzenia Farmaceutycznego „Cefarm”, którym podlegały wszystkie apteki otwarte, miały swobodę działania. Pierwszeństwo przy zakupie aptek mieli dotychczasowi ich kierownicy, następnie pracujący w nich farmaceuci, a na końcu pozostali farmaceuci. Prywatyzacja aptek przebiegała szybko i dyskretnie. Tylko osoby „wtajemniczone” wiedziały, że za bezcen można było kupić aptekę⁸³.

Dnia 13 lutego 1990 r. zostało zarejestrowane Stowarzyszenie Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz ich Rodzin „Aptekarze”, zrzeszające właścicieli aptek, którym zabrano majątek w 1951 r., oraz członków ich rodzin i spadkobierców⁸⁴. W związku z prywatyzacją aptek ich prawowici właściciele starali się odzyskać swój znacjonalizowany majątek⁸⁵. Niestety podejmowane przez członków Stowarzyszenia próby były bezskuteczne, ponieważ ich apteki,

⁸⁰ B. Płonka-Syroka, *75 lat polskiej medycyny i farmacji we Wrocławiu (1945–2020). Wybrane elementy historii wrocławskich wyższych uczelni. Część druga (1950–2011)*, „Medycyna Nowożytna” 2022, t. 28, z. 2, s. 143.

⁸¹ M. Tomasiak, K. Paczkowski, J. Misiak, *Raport. Postulowane ograniczenia własnościowe na rynku aptecznym a prywatyzacja Cefarmów*, Warszawa 2016, <https://zpp.net.pl/files/manager/file-27cab39dc7a6006389f61d208aa483d1.pdf> [dostęp: 4.10.2023].

⁸² K. Romanowski, *Informacja o wynikach kontroli przebiegu prywatyzacji aptek*, Najwyższa Izba Kontroli, Zespół Pracy, Spraw Socjalnych i Zdrowia, Warszawa, listopad 1990.

⁸³ A. Drygas, op. cit., s. 213.

⁸⁴ S. Lipski, *Stowarzyszenie Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych „Aptekarze”*, „Czasopismo Aptekarskie” 1994, nr 6–7, s. 4–6.

⁸⁵ A. Żuk, *Odzyskiwanie upaństwowionych aptek – korespondencja Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz ich Rodzin „APTEKARZE”*, „Czasopismo Aptekarskie” 2024, nr 4–5–6, s. 75.

najczęściej od roku 1989, miały już nowych właścicieli, którzy wykupili te apteki od „Cefarmu”⁸⁶.

W 2016 r. ukazał się raport pt. *Postulowane ograniczenia własnościowe na rynku aptecznym a prywatyzacja Cefarmów*, przygotowany przez kancelarię prawną Tomasiak Jaworski Spółka Partnerska na zlecenie Związku Pracodawców Aptecznych PharmaNET, w którym autorzy napisali, że już:

w 1987 r. rozpoczął się proces nieformalnej reprivatyzacji sektora aptecznego. Na podstawie wydanego na wniosek Ministerstwa Zdrowia okólnika (FAA-I-100-47/87) farmaceuci – kierownicy aptek mogli ubiegać się o zakup aptek, w których pracowali. [...] Sam proces był wysoce nietransparentny i brakuje oficjalnych kompleksowych danych na temat jego przebiegu. Nie jest więc możliwe precyzyjne określenie, jaka część aptek należąca do Cefarmów została przejęta w ten sposób. [...] Od kwietnia 1989 r. Ministerstwo Zdrowia rozpoczęło zaś wydawanie koncesji na prowadzenie aptek prywatnych⁸⁷.

Podsumowanie

Przepisy obejmujące funkcjonowanie aptekarstwa w Polsce w latach 1944–1950 powodowały stopniowe zniewolenie zawodu przez wprowadzanie m.in. kar i sankcji za niewywiązywanie się z ustawowych obowiązków. Niejednokrotnie wprowadzane przepisy z założenia były trudne do realizacji, jak np. dotyczące domiarów na podatek dochodowy. Powodowało to osłabienie prywatnego aptekarstwa aż do jego całkowitej likwidacji w 1951 r., gdy apteki zostały przejęte pod zarząd państwowy.

Równocześnie z nacjonalizacją aptek w 1951 r. na mocy ustawy likwidacji uległ samorząd zawodu aptekarskiego, którego rolą była troska i dbanie o kształt i wykonywanie zawodu aptekarskiego. Rola samorządu zawodowego przez dwa lata poprzedzające nacjonalizację aptek polegała m.in. na ideologizacji zawodu przez wpajanie zamierzeń idei marksistowsko-leninowskiej. Takie działania również prowadziły do osłabienia aptekarstwa i umożliwiły przeprowadzenie nacjonalizacji, po której przez 40 lat, tj. do 1991 r. aptekarze nie mieli ochrony w postaci samorządu, byli pozostawieni sami sobie.

Lata 1951–1989 nie obfitowały w zmiany ustawodawstwa dotyczącego zawodu aptekarskiego. Dopiero kolejnym przełomowym rokiem

⁸⁶ A. Drygas, op. cit., s. 213.

⁸⁷ M. Tomasiak, K. Paczkowski, J. Misiak, op. cit.

okazał się 1988, ponieważ na mocy ustawy zniesiono monopol państwa na prowadzenie aptek. Rozpoczął się czas wykupu państwowych aptek przez aptekarzy. Utworzony w 1991 r. samorząd zawodu aptekarskiego rozpoczął wydawanie koncesji na prowadzenie aptek, co było jednym z jego zadań ustawowych.

Przedstawiona praca była zaprezentowana podczas Konferencji odbywającej się w dniu 16 września 2023 r. w Warszawie o nazwie „Medycyna w nauce i polityce w latach 1944–1989”. Z powodu przedziału czasu – lata 1944–1989 – określonym przez organizatorów konferencji autorka artykułu nie rozwinęła szczegółowo tematu prywatyzacji aptek, który przebiegał w latach 90. XX w. Podobnie szczegółowy opis losów aptekarzy i dziejów aptekarstwa polskiego w latach 1951–1989 (po nacjonalizacji) również wymaga szczegółowego opracowania. Temat losów aptekarzy i aptekarstwa po nacjonalizacji aptek i przebiegu prywatyzacji aptek będzie szczegółowo badany przez autorkę i podejmowany w kolejnych publikacjach.

Bibliografia

Akty prawne

- Dekret z dnia 8.11.1946 r. o organizacji samorządu zawodowego lekarskiego, lekarsko-dentystycznego i aptekarskiego, Dz.U. z 1946 r. nr 64, poz. 354.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 lipca 1946 r. – Ordynacja wyborcza do rad okręgowych izb aptekarskich, Dz.U. z 1946 r. nr 36, poz. 224.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 26 lipca 1946 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości o sądach i o postępowaniu dyscyplinarnym Izb Aptekarskich, Dz.U. z 1946 r. nr 45, poz. 261.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 21 grudnia 1946 r. o utworzeniu okręgowych izb aptekarskich, Dz.U. z 1947 r. nr 3, poz. 16.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1949 r. w sprawie uposażenia pracowników zatrudnionych w społecznych zakładach służby zdrowia, Dz.U. z 1949 r. nr 14, poz. 88.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 16 kwietnia 1951 r. w sprawie zasad i trybu postępowania w zakresie przejmowania aptek na własność Państwa, Dz.U. z 1951 r. nr 23, poz. 182.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1952 r. nr 15, poz. 92.

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 stycznia 1953 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1953 r. nr 8, poz. 22.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 października 1954 r. w sprawie uposażenia lekarzy i lekarzy dentystów, Dz.U. z 1954 r. nr 48, poz. 229.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 30 kwietnia 1956 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 16 kwietnia 1951 r. w sprawie zasad i trybu postępowania w zakresie przejmowania aptek na własność Państwa, Dz.U. z 1956 r. nr 13, poz. 67.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 1956 r. w sprawie wynagrodzenia pracowników farmaceutycznych oraz wynagrodzenia pracowników zatrudnionych w aptekach otwartych, Dz.U. z 1956 r. nr 27, poz. 124.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 stycznia 1957 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 22 marca 1952 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa, Dz.U. z 1957 r. nr 3, poz. 12.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 lipca 1958 r. w sprawie zaopatrzenia dla byłych właścicieli i dzierżawców aptek przejętych na własność Państwa oraz członków ich rodzin, Dz.U. z 1958 r. nr 47, poz. 231.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1978 r. w sprawie uposażenia pracowników zakładów społecznych służby zdrowia, zakładów pomocy społecznej i zakładów rehabilitacji zawodowej inwalidów, Dz.U. z 1978 r. nr 28, poz. 120.
- Ustawa z dnia 15 czerwca 1939 r. o Izbach Aptekarskich, Dz.U. z 1939 r. nr 55, poz. 346.
- Ustawa Krajowej Rady Narodowej z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy, Dz.U. z 1945 r. nr 1, poz. 1.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o podwyższeniu i zmianie przeznaczenia grzywien nakładanych przez sądy dyscyplinarne izb lekarskich, lekarsko-dentystycznych i aptekarskich, Dz.U. z 1949 r. nr 25, poz. 176.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o przejęciu aptek na własność Państwa, Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 1.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o aptekach, Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 2.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o zniesieniu izb aptekarskich, Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 3.

- Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o środkach farmaceutycznych i odurzających oraz artykułach sanitarnych, Dz.U. z 1951 r. nr 1, poz. 4.
Ustawa z dnia 28 stycznia 1987 r. o środkach farmaceutycznych, artykułach sanitarnych i aptekach, Dz.U. z 1987 r. nr 3, poz. 19.
Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, Dz.U. z 1988 r. nr 41, poz. 324.
Ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich, Dz.U. z 1991 r. nr 41, poz. 179.

Opracowania

- Chodkowska A., *Odradzanie się prywatnych aptek warszawskich (1945–1951)*, „Farmacja Polska” 2000, nr 24.
Drygas A., *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejowym. Studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej*, Gdańsk 1995.
Lipski S., *Prowizor farmacji Bolesław Lipski i jego apteka. Wspomnienia syna, część II dokończenie*, „Magazyn Historyczny Medycyny i Farmacji” 1994, nr 2.
Lipski S., *Stowarzyszenie Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych „Aptekarze”*, „Czasopismo Aptekarskie” 1994, nr 6–7.
Mały Rocznik Statystyczny 1939, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1939.
N.N., *Deklaracja ideowo-programowa zawodu farmaceutycznego uchwalona na plenarnym posiedzeniu Zarządu Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1946, nr 5.
N.N., *Nowe władze izb aptekarskich*, „Farmacja Polska” 1948, nr 10.
N.N., *Nowe władze Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1949, nr 3.
N.N., *Piąty Walny Zjazd Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1949, nr 4.
N.N., *Rezolucja w sprawie wytycznych postępowania dla zawodu farmaceutycznego*, „Farmacja Polska” 1949, nr 4.
N.N., *Samorząd aptekarski w Polsce Ludowej. Na marginesie 5-lecia działalności Naczelnej Izby Aptekarskiej*, „Farmacja Polska” 1949, nr 11–12.
N.N., *Sprawozdanie z I-go Zjazdu Naczelnej Izby Aptekarskiej w dniach 14, 15 i 16 czerwca 1945 r. w Warszawie (ul. Chocimska 24)*, „Farmacja Polska” 1945, nr 1.
N.N., *Współpraca Naczelnej Izby Aptekarskiej z „Centrosanem”*, „Farmacja Polska” 1949, nr 4.

- Pismo dr I. Kelnera, Dyrektora Departamentu Zaopatrzenia i Farmacji w Ministerstwie Zdrowia, z dnia 9 stycznia 1951 r. do Wszystkich Prezydów Wojewódzkich Rad Narodowych, <https://niezломni.com/jak-aptekarz-zostal-kulakiem-dramatyczne-obrazki-podczas-upanstwowienia-oddawac-klucze-bo-to-wszystko-juz-nasze/>.
- Płonka-Syroka B., *75 lat polskiej medycyny i farmacji we Wrocławiu (1945–2020). Wybrane elementy historii wrocławskich wyższych uczelni. Część druga (1950–2011)*, „Medycyna Nowożytna” 2022, t. 28, z. 2.
- Protokół przejęcia pod zarząd państwowy apteki Bolesława Lipskiego – źródło archiwum prywatne członków Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz ich Rodzin „APTEKARZE”.
- Rocznik Statystyczny 1949, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1950.
- Rocznik statystyczny 1956, Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1956.
- Romanowski K., *Informacja o wynikach kontroli przebiegu prywatyzacji aptek*, Najwyższa Izba Kontroli, Zespół Pracy, Spraw Socjalnych i Zdrowia, Warszawa, listopad 1990.
- Tomasik M., Paczkowski K., Misiak J., *Raport. Postulowane ograniczenia własnościowe na rynku aptecznym a prywatyzacja Cefarmów*, Warszawa 2016, <https://zpp.net.pl/files/manager/file-27cab39d-c7a6006389f61d208aa483d1.pdf>.
- Wróbel A., *Apteka Rektorska w Zamościu*, Łódź 2007.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego Sygn. akt I ACa 772/15z dn. 3 marca 2016 r., [https://orzeczenia.waw.sa.gov.pl/content.pdf/\\$002fneurocourt\\$002fpublished\\$002f15\\$002f450000\\$002f0000503\\$002fACa\\$002f2015\\$002f000772\\$002f154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001-publ.xml?t:ac=\\$N/154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001](https://orzeczenia.waw.sa.gov.pl/content.pdf/$002fneurocourt$002fpublished$002f15$002f450000$002f0000503$002fACa$002f2015$002f000772$002f154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001-publ.xml?t:ac=$N/154500000000503_I_ACa_000772_2015_Uz_2016-03-03_001).
- Wyrok Sądu Najwyższego Sygn. akt I CSK 222/06 z dn. 10 listopada 2006 r., <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/i%20csk%20222-06-1.pdf>.
- Żuk A., *Odzyskiwanie upaństwowionych aptek – korespondencja Stowarzyszenia Byłych Właścicieli Aptek i Wytwórni Farmaceutycznych oraz ich Rodzin „APTEKARZE”*, „Czasopismo Aptekarskie” 2024, nr 4–5–6.
- Żuk A., *Represje władzy ludowej wobec właścicieli prywatnych aptek w latach 1944–1950*, „Farmacja Polska” 2023, nr 5.

Żukowski M., *Finansowe i ideologiczne znaczenie składek członkowskich w partiach komunistycznych (Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego i Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)*, „Dzieje Najnowsze” 2015, XLVII.

Strony internetowe

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19510010001>.